

RENESANS

WPROWADZENIE DO EPOKI

Źródła, wzory, inspiracje

- Antyk – filozofia, literatura, sztuka
- Biblia – odczytana na nowo w stosunku do kultury średniowiecza
- Tradycja narodowa, rodzima – wzrost znaczenia języków narodowych kosztem łaciny

Ramy czasowe

- Europa: XIV–XVI w.
- Polska: koniec XV w. – koniec XVI w.

Leonardo da Vinci, Człowiek witrawiański

Dewiza epoki

„Ad fontes! – powrót do źródeł”

Renesans (franc. renaissance); nazwa polska „odrodzenie” jest dokładnym tłumaczeniem z francuskiego.

Pojęcie renesans zostało upowszechnione w XVI w. przez Giorgio Vasarięgo – włoskiego malarza, architekta i historyka, przede wszystkim w odniesieniu do sztuki. Oznaczało „powtórne narodziny” tradycji antycznej.

Centra kulturalne

- Włochy: Florencja, Rzym
- Francja: Paryż
- Polska: Kraków, Zamość

Światopogląd

- humanizm - prąd umysłowy i kulturalny okresu Odrodzenia, stawiający człowieka w centrum zainteresowania nauki i sztuki, przeciwstawiający się filozofii scholastycznej i kulturze średniowiecznej
- reformacja - ruch religijno-społeczny zapoczątkowany w XVI wieku w Niemczech przez Marcina Lutra, który dążył do reformy i odbudowy Kościoła katolickiego; doprowadził do rozłamu w chrześcijaństwie i utworzenia nowych wyznań, zwanych protestanckimi
- kontrreformacja - prąd powstały w kościele katolickim wobec zagrożenia reformacją
- irenizm - kierunek w teologii chrześcijańskiej, dążący do zniesienia różnic między wyznaniami

Wzorce osobowe

- humanista
- obywatel-patriota
- ziemianin
- dworzanin
- władca

SENTENCJE, ZŁOTE MYŚLI

- Non omnis moriar (‘Nie wszystkim umrę’) – maksyma Horacego o sławie przywoływana przez twórców XVI w.
- „Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce” – cytat z Terencjusza, popularny w renesansie
- „A niechaj narodowie wždy postronni znają, / Iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają” – Mikołaj Rej
- „Miło szaleć, kiedy czas po temu” – Jan Kochanowski
- „Ludzkie przygody / Ludzkie noś; jeden jest Pan smutku i nagrody” – Jan Kochanowski
- „Być albo nie być – oto jest pytanie” – William Szekspir
- „Reszta jest milczeniem” – William Szekspir
- „Rzecz źle zaczęta tylko złem się krzepi” – William Szekspir

Nowe gatunki literackie: sonet, powieść, nowela, esej

Styl renesansowy

Ważne pojęcia

harmonia, symetria, proporcja, Deus artifex, perspektywa, poeta doctus, wszechstronne uzdolnienia, stoicyzm, epikureizm, horacjanizm, komedia dell’arte, teatr elżbietański

Wybitni twórcy i ich dzieła

literatura obca

- Miguel de Cervantes, *Don Kichote*
- William Szekspir, *Romeo i Julia*, *Hamlet*, *Makbet*

literatura polska

- Mikołaj Rej, *Krótką rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem*
- Jan Kochanowski, *Pieśni*, *Fraszki*, *Treny*

Ważne motywy

- utopia (np. Thomas More, *Utopia*)
- arkadia (np. Jan Kochanowski, *Pieśń świętojańska o Sobótce*)
- idealna miłość (np. Francesco Petrarca, *Sonety do Laury*)
- idealne państwo (np. Andrzej Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, Jan Kochanowski, *Odprowa posłów greckich*)
- władza (np. Jan Kochanowski, *Odprowa posłów greckich*, Niccolò Machiavelli, *Książę*)
- Bóg-artysta (np. Jan Kochanowski, *Pieśń XXV*)

PRZEMIANY KULTUROWE W EUROPIE

Renesans to okres burzliwych przemian kulturowych w Europie. Reformacja, wojny religijne, wojny chłopskie, kolonizacja nowo odkrytych ziem (przez Hiszpanię i Portugalię), rozwój miast i wzrost znaczenia mieszczaństwa, rozwój rzemiosła, handlu, banków, giełd, napływ kruszców z Nowego Świata – wszystkie te zjawiska przyczyniły się do zmiany standardów i stylu życia oraz stały się tłem dla formowania nowego światopoglądu.

Quentin Massys, *Bankier z żoną*, 1514

REFORMACJA

Reformacja (łac. reformatio ‘przekształcenie’) – ruch religijny, społeczny i polityczny wyrosły m.in. ze sprzeciwu wobec porzucenia przez Kościół rzymski ideałów wczesnochrześcijańskich i mający na celu jego zreformowanie.

Reformacja rozbiła jedność zachodniego chrześcijaństwa. W konsekwencji powstały trzy podstawowe religie protestanckie: luteranizm, kalwinizm i anglikanizm. Przywódcy reformacji (Martin Luter, Jan Kalwin) odrzucili zwierzchnictwo papieża, zakwestionowali część sakramentów, zrezygnowali z kultu świętych (w tym także Maryi), rozwiązali zakony. Swoją doktrynę religijną opierali wyłącznie na Biblii (stąd postulat przekładania Pisma Świętego na języki narodowe). Głoszona przez Kalwina teoria o predestynacji zakładała, że ostateczny los człowieka nie zależy od jego uczynków, ponieważ Bóg z góry przeznacza go do zbawienia lub potępienia. Z kalwinizmu wyodrębnili się w Polsce arianie (inaczej bracia polscy), głoszący radykalne poglądy społeczne (m.in. przeciwstawiali się wojnom i poddaństwu chłopów). Odpowiedzią na reformację były m.in. postanowienia soboru trydenckiego (1545–1563), na którym potępiono nauki Lutra i indywidualne interpretowanie Biblii.

HUMANIZM

Renesansowy przełom zmienił cywilizacyjne oblicze Europy. **Teocentryczna** wizja świata, lansowana w średniowieczu przez Kościół, ustąpiła świeckiej koncepcji antropocentrycznej.

Antropocentryzm (gr. *ánthrōphos* ‘człowiek’, łac. *centrum* ‘środek’) – koncepcja zakładająca, że człowiek jest centrum wszechświata i celem jego rozwoju.

Myśliciele-humaniści wystąpili z programem odbudowy filozofii w stylu antycznym, niezależnej od autorytetów wyznaniowych, i odrzucenia scholastycznych interpretacji. Pojawił się postulat, aby punktem wyjścia filozoficznych rozważań uczynić człowieka. Powrócono do antycznych szkół filozoficznych: epikurejskiej i stoickiej, a także idei Platona (neoplatonizm). Powstał nowy prąd intelektualny – humanizm.

Humanizm (łac. *humanus* ‘ludzki’) – światopogląd wyrażający przeświadczenie o szczególnej roli i pozycji człowieka we wszechświecie (antropocentryzm), prąd umysłowy, kulturalny i polityczny, którego charakterystycznymi cechami były:

- fascynacja filozofią, literaturą, sztuką i językami starożytności (antyku),

- studia nad istotą człowieczeństwa,
- zainteresowanie człowiekiem jako obywatelem państwa,
- przyznanie samoistnych, wysokich wartości życiu doczesnemu.

Humanizm wprowadzał nowy typ wykształcenia, obejmującego znajomość języków starożytnych (łaciny, greki, hebrajskiego), studia literackie i historyczne. Hasłem humanistów były słowa rzymskiego pisarza Terencjusza: „Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce”. Człowieka renesansu cechuje wszechstronność zainteresowań.

Hans Holbein młodszy, Ambasadorowie, 1533

FILOZOFIA I MYŚL SPOŁECZNO-POLITYCZNA

Giordano Bruno (1548–1600)	Wysunął panteistyczną koncepcję przyrody, wedle której wszechświat jest zbudowany z jednej materii, wiecznej i powszechnej. Odrzucił przekonanie o szczególnym, boskim statusie człowieka. Za podważanie teorii geocentrycznej został z wyroku inkwizycji spalony na stosie
Thomas More, Morus (1478–1525)	W dziele Utopia przedstawił państwo, w którym zniesiona jest własność prywatna, a obywatele cieszą się równością i tworzą jedną wielką rodzinę. W społeczeństwie Utopii panuje tolerancja religijna, ludzie żyją w zgodzie z naturą i czerpią radość z pracy dającej dobrobyt
Erazm z Rotterdamu (ok. 1469–1536)	W swojej Pochwale głupoty ośmieszył jałowe spekulacje teologów i głosił potrzebę szukania mądrości w Biblii. Był zwolennikiem irenizmu – rezygnacji z wojen ze względu na wartości chrześcijańskie

WZORCE OSOBOWE TYPOWE DLA POLSKIEJ LITERATURY RENESANSOWEJ

Twórcy renesansowi tworzyli wzorce osobowe, które wiązały się z ich doświadczeniami osobistymi. Jan Kochanowski był w swoim życiu żakiem, dworzaninem (sekretarzem królewskim), ziemianinem, ale zawsze także humanistą, poetą i patriotą. Poeta opisał te liczne zajęcia w autobiograficznej fraszce Do gór i lasów

Humanista – człowiek wszechstronnie wykształcony, znający antyczną kulturę i języki (grekę i łacinę), filozof, podróżnik, umiejący korzystać z uciech, ale zachowujący w życiu umiar, pokorny wobec przeciwności losu, patriota, człowiek sprawiedliwy, uczciwy, w swoich działaniach niedbający o wartości materialne. (Jan Kochanowski, Pieśni)
Ziemianin – człowiek rozsądny, zapobiegliwy, zaradny, dobry mąż, ojciec, gospodarz, sąsiad, szlachetny pan dla poddanych chłopów, prawdomówny, sprawiedliwy. (Mikołaj Rej, Żywot człowieka poczciwego)
Dworzanin – człowiek szlachetnie urodzony, pełen gracji, wdzięku, elegancki, wytworny, elokwentny, wykształcony, znający obyczaje i tradycję, dyskretny. (Łukasz Górnicki, Dworzanin polski)
Obywatel-patriota – człowiek lojalny wobec władzy świeckiej, zdyscyplinowany, gotów do poświęceń, tolerancyjny, sprawiedliwy i posłuszny prawom, umiejący panować nad emocjami, nieakceptujący przemocy. (Andrzej Frycz Modrzewski, O poprawie Rzeczypospolitej; Jan Kochanowski, Odprawa posłów greckich – postać Antenora)
Polak-katolik – człowiek zdolny do poświęceń dla ojczyzny, głęboko wierzący, zwalczający wszelkie herezje, lojalny wobec Kościoła katolickiego, skromny i pokorny, żyjący w zgodzie z sąsiadami, życzliwy dla bliźnich i wspierający potrzebujących. (Piotr Skarga, Żywoty świętych, Kazania sejmowe)

WZORZEC WŁADCY – MAKIAWELIZM

Niccolò Machiavelli (1469–1527) w **Księżciu** stworzył podstawy doktryny politycznej nazwanej potem makiawelizmem. Według tej koncepcji skuteczny władca powinien realizować swoje cele przy użyciu wszelkich dostępnych środków: może zatem postęgiwać się kłamstwem, podstępem, przemocą, obłudą, przewrotnością.

WZORZEC CZŁOWIEKA RENESANSU

Średniowiecze nie sprzyjało ani indywidualizmowi (uniwersalizm), ani sławie artysty (anonimowość). Renesans natomiast zrodził wiele wybitnych, wszechstronnie uzdolnionych osobowości, które dla potomnych były wzorcami.

- Mikołaj Kopernik (1473–1543) – astronom, matematyk, lekarz, prawnik, ekonomista, twórca teorii heliocentrycznej, jeden z prekursorów nowożytnej nauki. Studiował w Krakowie i we Włoszech. Jego rewolucyjne dzieło O obrotach sfer niebieskich w 1616 r. zostało umieszczone na Indeksie ksiąg zakazanych. Był wszechstronnie uzdolnionym humanistą. Zaprojektował też system kanalizacji dla Fromborka.
- Galileo Galilei (Galileusz, 1564–1642) – włoski fizyk, astronom i filozof. W Padwie – jako wykładowca – pierwszy zaczął nauczać w języku włoskim. Uznał teorię Kopernika, za co spotkały go prześladowania ze strony inkwizycji.

- Leonardo da Vinci (1452–1519) – włoski malarz, rzeźbiarz, architekt, muzyk, pisarz, filozof, matematyk, anatom, wynalazca, odkrywca, inżynier, mechanik. Jest uznawany za wzorzec człowieka renesansu – badał i rozumiał rzeczywistość, potrafił ją odtwarzać, ale także przekraczać swoją epokę – wiele z jego śmiałych pomysłów doczekało się realizacji dopiero po latach.

WAŻNE INSTYTUCJE W OKRESIE RENESANSU

MECENAT

Mecenat renesansowy wiązał się głównie z działaniami władców, arystokratów, dostojników Kościoła i samego Kościoła jako instytucji, choć coraz większą rolę we wspieraniu artystów zaczęło odgrywać zamożne mieszczaństwo.

- W Europie najstojniejszym rodem mecenasów byli Medyceusze.
- W Polsce – oprócz mecenatu królewskiego – znana była hojność wielu magnatów (np. Jana Zamoyskiego) i ludzi Kościoła (np. Piotra Myszkowskiego).

Artysta namalował ten fresk na ścianie ołtarzowej Kaplicy Sykstyńskiej na zamówienie papieża Klemensa VII (1523–1534). Pierwotnie wiele postaci było nagich. Paweł IV (1555–1559) chciał z tego powodu zniszczyć dzieło malarza, ale skończyło się na zamalowaniu intymnych szczegółów przez ucznia Michała Anioła.

Michał Anioł, Sąd Ostateczny, 1536–1541

INDEKS KSIĄG ZAKAZANYCH

W 1542 r. utworzono Świętą Inkwizycję Rzymską. Jednym z jej zadań było przeciwdziałanie rozpowszechnianiu pism podważających nauczanie Kościoła. W 1555 r. na papieża wybrano Generalnego Inkwizytora, Giovanniego Pietro Caraffę (Paweł IV). Polecił on sporządzić wykaz dzieł, których nie wolno rozpowszechniać, posiadać ani czytać. Powszechny Indeks ksiąg zakazanych ukazał się po raz pierwszy drukiem w 1559 r. Umieszczono tam nazwiska autorów, którym zarzucano głoszenie poglądów niezgodnych z nauczaniem Kościoła oraz tytuły ich dzieł. W indeksie znalazły się m.in. nazwiska Kopernika i Galileusza. W 1979 r. powołano specjalną komisję teologów, historyków i przyrodników do zbadania sprawy Galileusza. Jan Paweł II w 1993 r. oficjalnie przyznał, że Kościół popełnił błąd, potępiając uczonego.

SZTUKA I LITERATURA RENESANSU

ROLA TWÓRCY I TWÓRCZOŚCI

W średniowieczu sztuka traktowana była jako rzemiosło, w renesansie – jako **twórczość**. W XVI w. artyści nie starali się już o anonimowość. Wprost przeciwnie, czynili wszystko, by zdobyć rozgłos i sławę. Uważali, że talent jest im dany przez Boga – pierwszego, niedoścignionego artystę, który stworzył świat jako wspaniałe dzieło sztuki (łac. Deus artifex).

- Rolą artysty stało się odtwarzanie boskiego porządku rzeczy, szukanie nowej drogi do Najwyższego.
- Artyści pragnęli uformować nowego człowieka i nowe, sprawiedliwe społeczeństwo.
- Ponieważ świat cechuje się niezwykłym ładem, prostotą i harmonią, twórcy mieli te cechy odzwierciedlać w swoich dziełach. Taką koncepcję sztuki przedstawiali też Arystoteles (w Poetyce) i Horacy (w Liście do Pizonów) – antyczne autorytety renesansu.

TEATR RENESANSOWY

W teatrze renesansowym są widoczne trzy główne tendencje:

- dramat humanistyczny
Nawiązywał do wzorów antycznych. Przykładem może być *Odprawa posłów greckich* Jana Kochanowskiego (1578) – utwór respektujący zasadę trzech jedności, a także jednoczesnego występowania na scenie nie więcej niż trzech osób (scena posiedzenia rady jest jedynie relacjonowana). Pisarz rozwinął temat zaczerpnięty z mitologii greckiej (greccy posłowie przybywają do Troi z prośbą o oddanie porwanej Heleny).

- komedia dell'arte
Typ komedii ukształtowany we Włoszech w połowie XVI w. i rozwijający się w całej Europie do wieku XVIII. Jego wpływ widać m.in. w twórczości Szekspira i Moliera. Aktorzy, występujący w charakterystycznych strojach i maskach, reprezentowali określone typy (m.in. Arlekin, Kolombina, Pantalone). Ich role opierały się na improwizacji, często pełnej błazeńskiego humoru.
- teatr elżbietański
Teatr angielski z okresu panowania Elżbiety I. Jego najwybitniejszym przedstawicielem był William Szekspir (**dramat szekspirowski**).

Teatr The Globe w Londynie, rekonstrukcja współczesna

CECHY KLASYCYZMU RENESANSOWEGO

Kierunek ten czerpał zasady estetyczne z antyku. Cechowały go:

- prostota wyrazu, zwięzłość,
- harmonia formy, statyczność, spokój,
- piękno osiągnięte przez zastosowanie określonych proporcji,
- symetria jako zasada kompozycji,
- perspektywa linearna,
- w sztuce malarskiej pusta przestrzeń jako istotny składnik obrazu,
- zasada decorum – stosowność stylu do tematu,
- współistnienie motywów chrześcijańskich z mitologicznymi,
- bogata ornamentyka niezaciemniająca klarowności bryły,
- zerwanie ze średniowieczną jednoczesnością przedstawień malarskich,
- tematyka mitologiczna, religijna, historyczna i dotycząca życia codziennego; portrety,
- wprowadzenie erotyki, eksponowanie urody ciała kobiecego i męskiego w akcie,
- wprowadzenie realistycznie przedstawionej postaci dziecka na równi z innymi członkami rodziny.

NAJSŁAWNIEJSI ARTYŚCI RENESANSU

- Leonardo da Vinci (zob. Wzorzec człowieka renesansu).
- Michał Anioł (1475–1564) – włoski rzeźbiarz, malarz, rysownik, architekt i poeta. Autor fresków w Kaplicy Sykstyńskiej. Od 1546 r. budowniczy Bazyliki św. Piotra w Rzymie. Swoją wszechstronną działalnością dokonał przełomu estetycznego – wyznaczył nowe kierunki w sztuce nowożytnej.
- Rafael (1483–1520) – włoski malarz, rysownik, architekt, od 1514 r. architekt Bazyliki św. Piotra w Rzymie, jako wybitny portrecista stworzył nowy kanon kobiecej urody

NAJWYBITNIEJSI TWÓRCY I ICH DZIEŁA

- Literatura obca

Kraj	Autor	Przykładowe dzieła
Włochy	Francesco Petrarca (1304–1374) – twórca sonetu Giovanni Boccaccio (1313–1375)	Sonety do Laury Dekameron (zbiór nowel)
Hiszpania	Miguel de Saavedra Cervantes	Don Kichote (powieść)
Anglia	William Shakespeare (1564–1616) – wytyczył kierunki rozwoju dramatu nowożytnego	Romeo i Julia, Hamlet, Makbet (tragedie), Sen nocy letniej, Jak wam się podoba, Wieczór Trzech Króli (komedie) William Szekspir, Makbet (1606) Tragedia o zaślepiącej żądzy władzy, pragnieniu, które niszczy dobre imię, honor, przyjaźń, miłość i staje się motywem zbrodni. Makbet inspirował romantyków, wprowadzał motywy przepowiedni, ingerencji sił nadprzyrodzonych w losy świata, pokazywał wewnętrzną, duchową walkę bohaterów.

- Literatura polska

Autor	Przykładowe dzieła
Biernat z Lublina (ok. 1465–ok. 1529)	Żywot Ezopa Fryga i bajki ezopowe
Mikołaj Rej (1505–1569)	Krótką rozprawą między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem (satyra mająca formę dialogu); Żywot człowieka poczciwego (poemat)
Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572)	O poprawie Rzeczypospolitej (traktat po łacinie)
Jan Kochanowski (1530–1584)	Pieśni, Fraszki, Treny, Odprawa posłów greckich, Psalterz Dawidów (przekład biblijnych psalmów)
Piotr Skarga (1536–1612)	Żywoty świętych, Kazania sejmowe
Łukasz Górnicki (1527–1603)	Dworzanin polski (traktat)
Szymon Szymonowic (1558–1629)	Sielanki

GATUNKI LITERACKIE

JAN KOCHANOWSKI – PIEŚNI I PSALMY*

GENEZA I TEMATYKA PIEŚNI

- Pieśni, które Jan Kochanowski tworzył przez całe życie, zostały w większości wydane dopiero w roku 1586, czyli już po śmierci poety. Zbiór składał się z 50 utworów podzielonych na dwie księgi. Dodatkowo została do nich dołączona Pieśń świętojańska o Sobótce.
- Jan z Czarnolasu wzorował się na mistrzu gatunku – starożytnym rzymskim poecie Horacym (to dzięki niemu pieśń zyskała status samodzielnego gatunku literackiego). Wiele z pieśni Kochanowskiego to parafrazy horacjańskich carmina. Jak zauważył Jerzy Ziomek:
 [...] światopogląd horacjański przenika całą niemal poezję czarnoleską. Dyrektywą tego światopoglądu, łączącego kategorie etyczne i estetyczne, jest zasada umiaru, złotego środka, i poprzestawania na małym [...] ¹.
- ¹ Jerzy Ziomek, Literatura Odrodzenia, PWN, Warszawa 1987.
- Pieśni wyróżnia bogactwo tematyki. Kochanowski podejmuje w nich bieżące tematy polityczne i uniwersalne problemy filozoficzne. Można wyróżnić np. pieśni: autotematyczne, miłosne, religijne, publicystyczne, refleksyjno-filozoficzne, patriotyczne, biesiadne, moralne, będące pochwałą spokojnego życia na wsi, historyczne.
- Można w nich dostrzec motywy charakterystyczne dla literatury renesansowej, m.in. łączenie w jednym utworze dwu przeciwstawnych sobie sił: Fortuny i Boga (mitologii i chrześcijaństwa).

FILOZOFIA ŻYCIOWA POETY

Model życia, który Jan Kochanowski przedstawił w pieśniach, łączy elementy:

- stoicyzmu** (konieczność pogodzenia się ze zmiennością losu, pochwała „szczęścia statecznego” – spokoju, cnoty, rozumu),
- epikureizmu** (Horacjańskie carpe diem, zachęta do cieszenia się życiem),
- neoplatonizmu (zachęta, by rozumnie kształtować swoją egzystencją, wybierać wartości duchowe, doskonalić się wewnątrznie),
- wiary chrześcijańskiej (zaufanie Bogu, przyjmowanie z pokorą jego decyzji).

ARTYZM PIEŚNI

- Pieśni zostały napisane **wierszem sylabicznym**, ukształtowanym i udoskonalonym właśnie przez Kochanowskiego. Poeta wykorzystał w nich różne wzorce kompozycyjne i wersyfikacyjne. Jednocześnie jego utwory zwracają uwagę przejrzystą, uporządkowaną kompozycją.
- Typowe cechy pieśni, widoczne także w utworach Kochanowskiego, to: stroficzność, częste występowanie refrenu, liczne **paralelizmy** leksykalne i składniowe, powtórzenia, prosta składnia.

PROBLEMATYKA WYBRANYCH PIEŚNI KOCHANOWSKIEGO

Księgi pierwsze	
Pieśń II	obraz zmienności pór roku jako ilustracja zmienności świata znaczenie czystego sumienia (tylko wtedy człowiek jest spokojny i może cieszyć się życiem) apostrofa do dobrej myśli, nigdy nieopuszczającej człowieka („A bądź ze mną, z trzeźwym i z pijanym” ¹)
Pieśń IX (Pieśń o Fortunie)	zachęta do korzystania z życia (wyraz filozofii epikurejskiej) człowiek to byt całkowicie zależny od losu (starożytny motyw Fortuny); wskazanie na konieczność przygotowania się na jego zmiany („U Fortuny to snadnie, / Że kto stojąc upadnie”)

	▪ obraz człowieka niemającego wpływu na przyszłość, zdającego się na wolę Boga ▪ zachęta do przyjęcia postawy stoickiej („A nigdy nie zabłądzi,/ Kto tak umysł narządzi,/ Jakoby umiał szczęście i nieszczęście znosić”)
Księgi wtóre	
Pieśń III	▪ obraz Fortuny i bezsilności człowieka wobec jej niestałości ▪ apostrofa do osoby wysoko postawionej – ostrzeżenie przed nietrwałością życiowego powodzenia ▪ cnota jako jedyna stała wartość, której „nie spali ogień, nie zabierze woda”
Pieśń V (Pieśń o spustoszeniu Podola)	▪ odwołanie do napaści Tatarów na Podole w 1575 r., w okresie bezkrólestwa po ucieczce Henryka Walezego do Francji („ani pasterz nad owcami chodzi”) ▪ tekst zbudowany zgodnie z zasadami retoryki: teza; opis najazdu – skonstrastowane obrazy najeźdźców i ofiar; przedstawienie sytuacji w kraju – brak troski o obronę granic, wystawny styl życia szlachty, egoizm i prywatność, brak środków finansowych na utrzymanie stałej armii; apel – „Skujmy talerze na talery, skujmy, / a żołnierzowi pieniądze gotujmy” ▪ pesymistyczna puenta utworu: „Nową przypowieść Polak sobie kupi,/ Że i przed szkodą i po szkodzie głupi”
Pieśń IX	▪ zachęta do zachowania optymizmu („Nie porzucaj nadzieje,/ Jakoć się kolwiek dzieje”) ▪ analogia zmienności pór roku i życia ludzkiego pełnego sprzeczności („radość się z troską plecie”) ▪ uzależnienie losu człowieka od kapryśnej Fortuny nieustannie uczące pokory i nieufności wobec niej ▪ zachęta do przyjęcia postawy stoickiej („Lecz na szczęście wszelakie, / Serce ma być jednakie”) ▪ Bóg jako wsparcie dla człowieka („A kto Mu kolwiek ufa, nie zaginie”)
Pieśń XIX (Pieśń o dobrej sławie)	▪ wyraz idei neoplatonickich – człowiek jako istota uprzywilejowana przez Boga, byt zajmujący wyjątkową pozycję wśród innych stworzeń dzięki rozumowi i mowie ▪ konieczność potwierdzania tej pozycji czynami, nakaz doskonalenia się ▪ zachęta do działań „ku pożytku dobra wspólnego” zgodnych z posiadanymi umiejętnościami: doskonały mówca – przekazuje dobre obyczaje, uczy przestrzegania prawa, zapobiega kłótniom; człowiek silny i odważny – broni ojczyzny i wiary ▪ pozostawienie po sobie „dobrej sławy” jako najważniejszy cel
Pieśń XXIV	▪ parafraza pieśni Horacego Wybudowałem pomnik... ▪ poeta jako jednocześnie śmiertelny i nieśmiertelny (jego dzieła przetrwają wieki – motyw non omnis moriar) ▪ motyw sławy poetyckiej przekraczającej granice („O mnie Moskwa i będą wiedzieć Tatarowie”)
Pieśni XXV (Hymn do Boga)	▪ manifest humanistycznej religijności ▪ afirmacja piękna i harmonii świata (ład natury jako odbicie doskonałości Boga) ▪ Stwórca ukazany jako utalentowany artysta (łac. Deus artifex), obecny w całym dziele stworzenia, wykraczający poza Kościół ▪ podkreślenie nieustannej opieki Pana, który udziela ludziom licznych dobrodziejstw ▪ bezpośrednia rozmowa z Bogiem jako kimś bliskim (Ci, Ciebie, Tyś)

PSAŁTERZ DAWIDÓW

- Jan Kochanowski przełożył z łaciny 150 biblijnych [psalmów](#). Był to przekład z przekładu – w oryginale utwory powstały w języku hebrajskim. Dzieło jest arcydziełem liryki polskiej (według wielu badaczy to najlepszy polski przekład psalmów).
- Tytuł wydanego w 1579 r. zbioru (Psałterz Dawidów) nawiązywał do tradycji głoszącej, że autorem wszystkich tych utworów jest król Dawid (co, jak dowiedli badacze Starego Testamentu, nie jest zgodne z prawdą).
- Psalm cechuje melodyjność, rytmiczność i uroczysty ton. Uniwersalną zasadą kompozycyjną tej hebrajskiej pieśni religijnej jest paralelizm elementów przeciwstawnych lub dopełniających się. Kochanowski dokonał poetyckiej [parafrazy](#) biblijnych tekstów. Wykorzystał przy tym różnorodne wzorce wersyfikacyjne.
- O uniwersalności Psałterza Dawidów decydują jego ponadwyznaniowość (godzi różne systemy teologiczne i filozoficzne, bazuje na kulturze śródziemnomorskiej) i ponadczasowość (wydobywa wciąż aktualne aspekty sytuacji egzystencjalnej człowieka).

PROBLEMATYKA WYBRANYCH PSALMÓW W PRZEKŁADZIE KOCHANOWSKIEGO

Psalms 47 [Kleszczmy rękoma wszyscy zgodliwie...]	▪ psalm pochwalny, wzywający do radości i uwielbienia Pana (m.in. przez klaskanie, śpiew, granie na trąbach) ▪ Bóg jest Panem świata, królem, nawet niebo nie może ogarnąć jego chwały ▪ podmiot zbiorowy (w domyśle naród wybrany lub Kościół) zawdzięcza Bogu zwycięstwa i dostatek (otrzymał dziedzictwo biblijnego Jakuba)
Psalms 91 [Kto się w opiekę poda Panu swemu...]	▪ Bóg ukazany jako oparcie dla człowieka, który pokłada w nim nadzieję

	▪ Pan ratuje człowieka z wszelkich opresji i ochrania go (metafora skrzydeł ostaniających przed niebezpieczeństwami, tarczy i puklerza, obraz aniołów dbających, by człowiek nie uraził stopy o kamień, noszących człowieka na rękę) ▪ całości dopełnia wizja człowieka stąpającego bezpiecznie po „źmijach gniewliwych”, „padalcach niecierpliwych”, dosiadającego lwa i smoka
Psalm 130 [W troskach głębokich ponurzony...]	▪ prośba grzesznika o miłosierdzie, litość i wybaczenie win ▪ utwór ukazuje bezmiar ludzkich grzechów, ale też wyraża ufność grzesznika, przekonanie o dobroci i miłosierdziu Boga („Aleś Ty Pan jest dobrotliwy, / Pan z przyrodzenia litościwy”)

FRASZKI*

RÓŻNORODNOŚĆ TEMATYCZNA FRASZEK

Satyryczne, żartobliwe	O DOKTORZE HISPANIE ▪ żartobliwy obrazek z życia dworskiego: tytułowy doktor (prawnik królewski, spolonizowany Hiszpan Piotr Roizjusz) pragnie uciec z biesiady, ale kompani włamują się do jego pokoju i zmuszają do picia („Doktor nie puścił, ale drzwi puściły”¹) ▪ fraszka udramatyzowana, oparta na dialogu ▪ puenta („Szedłem spać trzeźwy, a wstanę pijany”) O KAPELANIE ▪ zwierzęta, wierszowana anegdota o duchownym, który zaniedbywał swoje obowiązki, „bo pilnował dzbana” ▪ obecność fabuły i dialogu RAKI ▪ zabawa poetycka – wiersz wyrażający pochwałę kobiet, jeśli jest czytany tradycyjnie, lub ich krytykę, jeśli jest czytany od końca (taką możliwość podpowiada tytuł)
Miłosne, erotyczne	O MIŁOŚCI ▪ fraszka epigramatyczna ▪ niemożność uniknięcia miłości („Bo jako lotny nie ma pieszego dogonić?”) DO JADWIGI ▪ miłość jako flirt, dworska zabawa ▪ prośba, by adresatka zwróciła mu serce lub w zamian dała swoje
Filozoficzne, refleksyjne	O ŻYWCIE LUDZKIM ▪ refleksja dotycząca losu wszystkich ludzi (podmiot zbiorowy – „Fraszki to wszystko, cokolwiek czyniemy”) ▪ podkreślenie przemijalności wszelkich ziemskich spraw ▪ nawiązanie do stoicyzmu („Nie masz na świecie żadnej pewnej rzeczy”) ▪ motyw świata jako teatru – człowiek marionetką odgrywającą narzuconą rolę DO GÓR I LASÓW ▪ utwór autobiograficzny – wspomnienie m.in. podróży do Włoch i Francji, wskazanie różnych życiowych ról (żak, dworzanin, niedoszły duchowny) ▪ zmienność natury punktem wyjścia do refleksji o przemijaniu ▪ porównanie do Proteusza – w mitologii greckiej boga morskiego potrafiącego przybierać różne kształty ▪ puenta zachęcająca do postawy epikurejskiej („A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci”) NA DOM W CZARNOLESIE ▪ fraszka o tematyce religijnej – apostrofa do Boga z prośbą o błogosławieństwo ▪ dom („gniazdo ojczyste”) ważniejszy niż bogactwa materialne ▪ inne wartości cenione przez poetę: zdrowie, czyste sumienie, dobre relacje z innymi ludźmi NA LIPE ▪ upersonifikowana lipa jako podmiot mówiący w wierszu ▪ pochwała życia zgodnego z naturą jako źródła szczęścia (wpływ epikureizmu) ▪ topos arkadyjski
Patriotyczne	NA SOKALSKIE MOGIŁY ▪ czterowers o charakterze napisu nagrobnego

	▪ dotyczy poległych w bitwie z Tatarami pod Sokalem w 1519 r. ▪ pochwała śmierci w obronie ojczyzny – nie powinna być powodem żalu, ale zazdrości
Autotematyczne	NA SWOJE KSIĘGI ▪ refleksja poety na temat własnej twórczości, w której nie muszą pojawiać się ważne problemy („Nie dbają moje papiery / O przeważne bohaterzy”) ▪ wskazanie źródła tematów („Ale śmiechy, ale żarty / Zwykły zbierać moje karty”) ▪ podkreślenie znaczenia radości w życiu człowieka (epikureizm) KU MUZOM ▪ apostrofa do Muz, prośba o wieczną sławę dzieł poety ▪ przekonanie, że twórczość stanowi o nieśmiertelności artysty (Horacjańskie non omnis moriar) ▪ motywy antyczne (Muzy, Parnas, „ippokreńska rosa”) ▪ kompozycja oparta na paralelizmie DO FRASZEK ▪ apostrofa do fraszek; pochwała utworów, które – choć drobne – są zapisem myśli poety („W które ja wszystkie kładę tajemnice swoje”) ▪ nawiązania do antyku (umysł jako labirynt, nić Ariadny, Dedal)

RENEANSOWY I HUMANISTYCZNY CHARAKTER FRASZEK

Fraszki są odbiciem renesansowego hasła „Człowiekiem jestem i nic co ludzkie nie jest mi obce”. Są rodzajem pamiętnika poety, zawierającym bogatą galerię szkiców z życia codziennego: szlacheckiego, dworskiego, wiejskiego itp. Mówią o różnych aspektach ludzkiej egzystencji: o zabawie, przyjaźni, miłości, ale także o obowiązkach patriotycznych czy poglądach religijnych i filozoficznych. Ich humanistyczny charakter ujawnia się także w postawie wobec świata: w głoszeniu radości życia, w nowym spojrzeniu na przyrodę (motywy arkadyjskie).

Głównym bohaterem wielu fraszek uczynił poeta samego siebie – świadczą o tym zarówno motywy autobiograficzne, jak i liczne wypowiedzi na temat własnej twórczości (np. uwagi o fraszcze i jej charakterze).

POWRÓT DO ANTYKU

- wpływy filozofii epikurejskiej i stoickiej

Epikureizm	Stoicyzm
▪ zachęta do korzystania z życia (carpe diem) ▪ pochwała biesiady, zabawy w dobrym towarzystwie, wina i muzyki ▪ sławienie uroków wiejskiej egzystencji	▪ motyw Fortuny – rzymskiej bogini losu, która rządzi ludzkim życiem (człowiek musi poddać się jej wyrokom) ▪ postulat przyjmowania zmiennego losu ze spokojem ▪ pochwała cnoty jako wartości cenniejszej niż dobra materialne
▪ respektowanie antycznego kanonu piękna – dążenie do prostoty formy, harmonii, stosowności i regularności ▪ obecność motywów zaczerpniętych z mitologii czy historii antycznej, np. mitu o porwaniu Heleny (Na historiją trojańską), mitu o labiryncie (Do fraszek), postaci Marsa i Achillesa (Na swoje księgi) ▪ nawiązywanie do antycznych form literackich, np. anakreontyku (Z Anakreonta) ▪ nawiązywanie do dorobku Horacego – niektóre utwory polskiego poety są parafrazami dzieł rzymskiego twórcy; nawiązania dotyczą zarówno formy, jak i treści (np. Na dom w Czarnolesie)	

STYLISTYKA FRASZEK

Fraszki cechuje różnorodność odwołań stylistycznych – odnaleźć w nich można nawiązania: do epigramatów, utworów biesiadnych, erotyków, satyr (np. w scenach z życia dworskiego). Częste wykorzystywanie dialogu łączy utwory Kochanowskiego z dramatem. Humor fraszek został wprowadzony przez umiejętne wykorzystanie różnych rodzajów komizmu: sytuacyjnego, postaci, słownego, oraz zastosowanie [ironii](#) i autoironii.

Na uwagę zasługują także:

- bogaty język fraszek – wprowadzanie różnych odmian stylistycznych (stylu podniosłego, ale także języka potocznego),
- różnorodność pod względem budowy – występują fraszki o różnym rozmiarze wiersza (od pięcio- do trzynastozgłoskowca) i różnej formie:
 - epigramatyczne – krótkie, często dwuwiersowe,
 - udratyzowane – zawierające dialog, mające kształt scenki,
 - o kształcie wyznania – zwykle o tematyce refleksyjnej,
 - opisowo-ilustracyjne – przedstawiające jakieś zjawisko,
- zróżnicowanie osoby mówiącej – na przykład w utworze Na lipę podmiotem lirycznym jest drzewo, a we fraszcze Na dom w Czarnolesie osobę mówiącą można utożsamić z autorem,

- bogactwo środków stylistycznych – epitetów, personifikacji, porównań, apostrof, anafor itp.

TRENY*

BUDOWA TRENÓW

Treny Jana Kochanowskiego zostały wydane w Krakowie w 1580 r. Impulsem do napisania cyklu dziewiętnastu utworów była śmierć córeczki poety, Urszuli. Trenynie są jednak zapisem spontanicznej improwizacji podyktowanej cierpieniem – to przemyślana konstrukcja, którą należy traktować jako całość.

Kochanowski nawiązał do antycznego utworu żałobnego zwanego epicedium. Schemat retoryczny tego gatunku obejmował stałe elementy:

- pochwała osoby zmarłej,
- podkreślenie wielkości straty,
- wyrażenie żalu,
- pocieszenie,
- napomnienie.

Kochanowski zawarł wszystkie te elementy (choć w innej kolejności) w poszczególnych trenach wchodzących w skład cyklu.

TREN JAKO GATUNEK LITERACKI

- Tren wywodzi się z antyku (uprawiali go m.in. Symonides, Horacy, Owidiusz).
- Należy do poezji żałobnej (funeralnej, pogrzebowej). Bywa określany inaczej jako pieśń lamentacyjna, elegia żałobna, epicedium, lament, plankt.
- Zalicza się do gatunków wysokich: jest utrzymany w podniosłym tonie, a jego bohater to zwykle ktoś ważny (np. bohater, wódz, król).
- Wyraża żal z powodu śmierci jakiejś osoby, a także pochwałę zalet i czynów zmarłego.

Tren był uprawiany w literaturze polskiej nie tylko przez Jana Kochanowskiego. Utwory tego typu pisali także np. Daniel Naborowski, Franciszek Dionizy Kniaźnin, Juliusz Słowacki, Władysław Broniewski (cykl Anka), Anna Kamieńska (cykl Dobranoc matce), Tadeusz Różewicz (Matka odchodzi).

TRENY A TRADYCJA GATUNKU

Jan Kochanowski odwołał się do antycznego gatunku, ale w sposób twórczy.

- Złamał zasadę decorum, ponieważ bohaterem trenu – gatunku wysokiego – świadomie uczynił niespełna trzyletnie dziecko.
- Stworzył nową formę cyklu trenologicznego – typowe dla trenu elementy rozwinął w kolejnych utworach.
- W literaturze starożytnej treny opisywały wielkie czyny wybitnych jednostek, dlatego miały charakter epicki. Kochanowski, ukazując uczucia po stracie dziecka, uczynił z Trenów cykl utworów wybitnie lirycznych.

LIRYKA OSOBISTA

Głównym bohaterem Trenów nie jest zmarła Urszula, choć jej postać jest widoczna w wielu utworach cyklu, ale sam Kochanowski występujący w różnych rolach.

Historyk literatury Jerzy Ziomek zauważył:

W każdym epicedium występują trzy postaci: osoba zmarłego, osoba bliska zmarłemu, której udzielone zostaje napomnienie i pocieszenie, oraz osoba tego pocieszenia udzielająca tudzież chwalaćca zmarłego, a więc podmiot epicedialny – najczęściej poeta lub retor. [...] W Trenach natomiast wzajemny układ tych bohaterów jest szczególny. Zmarła bohaterka jest jakby ponad stan i ponad możliwości wyposażona w niezwykłe cechy [...]. Takie niezwyklenie jest zrozumiałe i kompozycyjnie celowe: dzięki temu podmiot liryczny Trenów występuje w podwójnych rolach: jest tym, który napomina i pociesza, a zarazem tym, do którego pocieszenie i napomnienie jest adresowane¹.

¹ Jerzy Ziomek, Literatura odrodzenia, PWN, Warszawa 1987.

PROBLEMATYKA UTWORÓW TWORZĄCYCH CYKL

Tren I	▪ wprowadzenie w sytuację: śmierć dziecka (Urszulka jako „wdzięczna dziewczka”¹, słowiczek zjedzony przez smoka), rozpacz ojca ▪ wielkość cierpienia („tę Heraklitowe”, „skargi Symonidowe”) ▪ dylemat ojca: otwarcie wyrażać żal czy siłą zdusić go w sobie?

Tren II	zapowiedź problematyki całego cyklu („Płakać nad głuchym grobem mej wdzięcznej dziewczyny”) niesprawiedliwość i okrucieństwo śmierci, która zabrała Urszulkę zbyt wcześnie refleksja poety nad swoim dziełem („Nie chciałem żywym śpiewać, dziś umarłym muszę”)
Tren III	apostrofa do zmarłej „dziedziczki”, wspomnienie jej zalet wyraz tęsknoty ojca i jego głębokiego uczucia (użycie zdrobnień) zapowiedź spotkania dopiero po śmierci
Tren IV	apostrofa do „niepobożnej Śmierci”, która „trzęsa owoc niedordzały” podkreślenie wielkości straty („Nigdy by ona była bez wielkiej żałości / Mojej umrzeć nie mogła”) przywołanie motywu Niobe – matki, która tak cierpiała po śmierci swoich dzieci, że litościwy Zeus zamienił ją w kamień
Tren V	porównanie homeryckie (przedstawienie Urszuli jako drzewka oliwnego przypadkowo podciętego przez ogrodnika) – podkreślenie delikatności dziecka nawiązanie do motywów antycznych (apostrofa do „złej Persefony”)
Tren VI	apostrofa do Urszuli ukazanej jako mała poetka („Safa słowieńska”) żał z powodu utraty dziedziczki „lutni” (talentu poetyckiego) porównanie dziewczynki do „liczego słowiczka”, który zbyt wcześnie umilkł nawiązanie do obrzędu ludowego – ostatnie słowa Urszuli przed śmiercią przypominające zwyczajowe pożegnanie rodziców przez pannę młodą odjeżdżającą z rodzinnego domu
Tren VII	obraz pozostałych po zmarłym dziecku ubiorów – ich bezużyteczność jako element potęgujący żal podkreślenie rozbieżności między losem Urszuli a nadziejami rodziców (motyw wyprawy ślubnej; strój do trumny jedynym posagiem, jaki mogła otrzymać dziewczynka) śmierć jako „sen żelazny, twardy, nieprzespany” (peryfraz)
Tren VIII	poczucie pustki po śmierci dziecka („Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim”) podkreślenie, jak wiele radości wносиła w dom wdzięczna, skłonna do śmiechu dziewczynka
Tren IX	polemika z filozofią stoicką, wyraz kryzysu światopoglądowego apostrofa do Mądrości, która ma przygotować człowieka na wszelkie koleje losu wyliczenie licznych zalet Mądrości i podanie ich w wątpliwość („jesli prawdziwie mienią”) kończąca utwór skarga poety, który przez całe życie dążył do uzyskania mądrości, a teraz został „nagle ze stopniów ostatnich zrzucony”
Tren X	szereg pytań retorycznych skierowanych do Urszuli rozpacziwa próba ustalenia, gdzie teraz może znajdować się dziewczynka (mieszanie pogańskich – Hades, „wyspy szczęśliwe” – i chrześcijańskich wyobrażeń dotyczących życia pozagrobowego) apogeum żalu – utrata wiary w nieśmiertelność duszy („Gdzieśkolwiek jest, jeśliś jest”)
Tren XI	zakwestionowanie innej wartości cenionej przez stoików – cnoty (nieszczęścia spadają także na ludzi dobrych) podważanie wyznawanej dotychczas filozofii, nawet wiary („Kogo kiedy pobożność jego ratowała?”) poczucie bezradności wobec losu, na który wpływa „nieznajomy wróg jakiś”
Tren XII	wyliczenie zalet Urszuli (często niewspółmiernych do jej wieku), idealizacja zmarłej nawiązanie do konwencji przedstawiania dzieci jak dorosłych (widocznej m.in. w malarstwie epoki) informacja o wieku dziecka („więcej nad trzydzieści miesięcy nie miała”) Urszulka jako kłos, który upadł pod ciężarem swojej bujności „żniwa nie doczekawszy”
Tren XIII	wyraz żalu w apostrofie do Urszuli („bodaj ty mnie była / Albo nie umierała lub się nie rodziła!”) wspomnienie wielkich nadziei, które zostały rozwiane przez śmierć dziecka odwołanie się do sytuacji kładzenia kamienia nagrobnego zawarcie w wierszu tekstu inskrypcji nagrobnej
Tren XIV	przywołanie mitu o Orfeuszu, który poszedł do Hadesu po zmarłą Eurydykę pragnienie cierpiącego ojca, by także jemu Pluton oddał ukochane dziecko
Tren XV	apostrofa do „wdzięcznej lutni” – symbolu natchnienia poetyckiego oraz Erato – muzy opiekującej się poezją liryczną z prośbą o pocieszenie nawiązanie do motywu Niobe, refleksja nad postawą człowieka wobec straty
Tren XVI	refleksja nad zbytnią pewnością siebie człowieka, zanim dotknie go cierpienie polemika ze stoicyzmem oraz jego wyznawcą – Cyncerem, który również stracił córkę czas jako jedyne lekarstwo
Tren XVII	tren o charakterze <u>psalmicznym</u> lamentacja ukazująca wielkość cierpienia, którym Bóg dotknął poetę odrzućcie mądrości głoszonej przez stoików – rozum nie daje ulgi w bólu, stoicki spokój jest postawą nieadekwatną w momencie straty („Prozne to ludzkie wywody / Żeby szkodą nie zwać szkody”)
Tren XVIII	tren o charakterze psalmicznym wyrażający postawę chrześcijańską wypowiedź w imieniu wszystkich ludzi („my, nieposłuszne, Panie, dzieci Twoje”) kierowana do Boga prośba o miłosierdzie i ulgę w cierpieniu

Tren XIX albo Sen	▪ konwencja snu (podmiot mówiący – określany jako Jan – widzi we śnie swoją matkę trzymającą na rękach Urszulkę) ▪ argumenty przywołane przez matkę, aby wyrwać Jana z rozpacz: podkreślenie, że Urszula jest szczęśliwa w niebie, może oglądać Boga, ominęły ją ziemskie cierpienia (np. ból związany z rodzeniem dzieci, starzenie się, samotność, nieprzychylność ze strony innych ludzi), zwrócenie uwagi, że Jan jako człowiek rozumny i wykształcony nie powinien czekać na kojący wpływ czasu („Teraz, mistrzu, sam się lecz!”) ▪ pocieszenie (konsolacja) – należy zaufać Bogu („jeden jest Pan smutku i nagrody”) i poddać się Jego wyrokom ▪ powrót do stoicyzmu („ludzkie przygody / Ludzkie noś”)

PRZESŁANIE TRENÓW

Słowa Cicerona „Humana humane ferenda”, tłumaczone w Trenie XIX jako „Ludzkie przygody ludzkie noś”, stanowią główne przesłanie całego cyklu. Należy je rozumieć następująco: to, co człowieka spotyka (w tym i przemijanie życia, i odchodzenie najbliższych), powinien on znosić po ludzku, z godnością, dopuszczając różne emocje (smutek, gniew, rozpacz), dając sobie czas na żalobę i podniesienie się z wewnętrznego upadku. Jest to formuła pogodzenia się z losem przez zrozumienie doli człowieczej.

GATUNKI RENESANSOWE

Epika	Liryka	Dramat
▪ nowela ▪ bajka ▪ facecja ▪ wizerunek ▪ podanie ▪ powieść	▪ pieśń ▪ fraszka ▪ hymn ▪ epitafium ▪ tren ▪ psalm ▪ sonet ▪ figlik ▪ elegia	▪ tragedia ▪ komedia ▪ dialog
▪ sielanka		

CO NAM ZOSTAŁO Z RENESANSU

Do renesansu nawiązywano prawie we wszystkich epokach.

- Adam Mickiewicz z dumą opowiadał o dorobku Jana Kochanowskiego w czasie paryskich wykładów w Collège de France.
- W wieku XX także wielokrotnie powracano do odrodzenia. Zachował się protestantyzm, znaczenie humanizmu i irenizmu doceniono po II wojnie światowej, ciągle trwa filozoficzna i polityczna dyskusja nad etyką władzy. Współczesnym autorytetem może stać się człowiek wykształcony, wszechstronny, poliglota, podróżnik, odkrywca, wynalazca, artysta, bibliofil, czyli człowiek renesansu.
- W słownictwie i nazewnictwie wiele pojęć pochodzi z renesansu, np. przewrót kopernikański, humanizm, antropocentryzm, utopia, donkiszoteria, hamletyzm, arras, attyka.

W KRZYWYM ZWIERCIADLE

W niektórych epokach obowiązuje pełna powaga i powściągliwość. W renesansie artyści z poczuciem humoru spojrzeli na siebie i poprzedników, m.in. Jan Kochanowski we fraszkach (np. O doktorze Hiszpanie, Raki) i Miguel de Saavedra Cervantes w Don Kichocie. Ten ostatni kpił ze średniowiecznego ideału rycerza. Artyści następnych epok chętnie nawiązywali do motywu błędnego rycerza.

Zygmunt Waliszewski, Don Kichot i Sancho Pansa (szkic), ok. 1934

PRZYKŁADY NAWIĄZAŃ I KONTYNUACJI

Literatura	▪ Leopold Staff, Przedśpiew, Lipy ▪ Julian Tuwim, Rzecz czarnoleska ▪ Bolesław Leśmian, Urszula Kochanowska ▪ Władysław Broniewski, Anka (cykl trenów)

	▪ Czesław Miłosz, <i>Ars poetica</i> ▪ Dan Brown, <i>Kod Leonarda da Vinci</i>
Teatr	▪ Aktualność i popularność dramatów Williama Szekspira
Malarstwo	▪ Jan Matejko, <i>Hołd pruski, Zawieszenie dzwonu Zygmunta, Stańczyk</i> ▪ parodie <i>Mony Lisy</i>: Marcel Duchamp, <i>L.H.O.O.Q. (Mona Lisa z wąsami)</i>, Jean-Michael Basquit, <i>Mona Lisa</i>, Jerzy Duda-Gracz, <i>Hamlet polny</i>
Rysunek	▪ Pablo Picasso, <i>Don Kichot</i> ▪ Andrzej Mleczko (<i>karykatury</i>)
Film	▪ <i>Romeo i Julia</i>, reż. Franco Zeffirelli, 1968 ▪ <i>Tragedia Makbeta</i>, reż. Roman Polański, 1971 ▪ <i>Królowa Bona (serial)</i>, reż. Janusz Majewski, 1980–1981 ▪ <i>Hamlet</i>, reż. Franco Zeffirelli, 1990 ▪ <i>Królowa Margot</i>, reż. Patrice Chéreau, 1994 ▪ <i>Romeo i Julia</i>, reż. Baz Luhrmann, 1996 ▪ <i>Elizabeth</i>, reż. Shekhar Kapur, 1998 ▪ <i>Zakochany Szekspir</i>, reż. John Madden, 1998 ▪ <i>Wiele hałasu o nic</i>, reż. Kenneth Branagh, 2006 ▪ <i>Elizabeth: złoty wiek</i>, reż. Shekhar Kapur, 2007
Muzyka	▪ Sting, <i>Songs from the Labrynth</i> ▪ Jacek Kaczmarski, Jan Kochanowski